

Kirjallisuutta

***Nukuksissa ja hereillä* -tyyppiset adverbiset tutkimuskohteena**

Asiantuntijanlausunto Helsingin yliopiston historiallis-kielitieteelliselle osastolle

Lausuntona filosofianmaisteri GÖRAN KARLSSONIN väitöskirjasta »Suomen kielen *nukuksissa* ja *hereillä* -tyyppiset paikallissija-adverbit. Vartaloltaan *-ksi-* (~ *-kse-*) ja *-ei-* ~ *-ee-* -loppuisia paikallissija-adverbeja koskeva tutkimuskoe», joka tarkastettiin helmikuun 13 päivänä 1957, pyydän kunnioittaen esittää seuraavan.

Maisteri K:n väitöskirjan aihe on kehittynyt suomen kielen numeruksenkäyttöä koskevasta tutkimussuunnitelmasta, jota sen jälkeen kun tutkimusainesta oli kertynyt kokoon, on ollut pakko rajoittaa. Tällöin tekijä on päätenyt vaillinaisparadigmisissa tilan nimityksissä esiintyvien numeruksenkäyttötapojen piiriin, ts. otsikossa mainitun laisiin adverbeihin, mikä toisaalta on laajentanut teemaa, koska muutkin noihin adverbeihin liittyvät kysymykset on otettu pohdittaviksi. Pelkän otsikon pohjalta arvioiden aiheala tuntuu varsin suppealta. Mutta jo niiden adverbien määrä, jotka sisältyvät teokseen (hakemistossa niiden luku on n. 750), osoittaa, että selvittelyn kohteina ovat olleet runsasjäseniset kieleemme ilmaisuvälineryhmät.

Se esimerkkivalikoima, johon tutki-

mus rakentuu, on lähinnä nykysuomen kirja- ja yleiskielestä sekä murteista, ja sitä voidaan epäilemättä pitää edustavana ja riittävänä. Sen sijaan saattaa huomauttaa siitä, että tekijä ei ole käyttänyt täysin määrin hyväksi karjala-aunuksen aineksia, jotka alkukantaisempaan mentaliteettiin perustuvina olisivat voineet antaa yhtä ja toista, ehkä tärkeätäkin valaisua esim. teoksen pääprobleeman, monikkomuotojen loogillisten syiden selvittelyyn. Se materiaali, joka on saatu P. Pohjanvalon Salmin aunukselaismurteen sanakirjasta ja sen täydennysosasta, korvaa osittain puutteen, mutta se on epäjohdonmukaisesti sijoitettu suomen murteiden esimerkkien joukkoon (vrt. s. 65, 79, 194). Sukukielten aineksia tekijä on käyttänyt lähinnä adverbityyppien iän ratkaisemiseen.

Adverbien ryhmittely pohjautuu selkeään analysointiin: kummankin tyyppin edustajat jaotellaan sen mukaan, ovatko niitä vastaavat todelliset tai oletettavat perusmuodot johdoltaan deverbaalisia vai denominaalisia, deverbaalit edelleen esim. kantaverbin laadun mukaan. Esimerkkisanojen ryhmittelystä voidaan tehdä vain harvoja huomautuksia.

S:lla 112 esitetään samassa artikkelissa kannakselainen *jalasteella(an)*, jonka kantaverbiksi katsotaan *jalastaa* mm. 'vandra', ja Nilsiästä merkitty *jalahteella*. Yhdistelmä olisi vaatinut ainakin äänteellisiä perusteluja (vrt. Lönnr. *jalahtalta sairas* 'hängsjuk'). — Viron *ärkvel*-adverbi (s. 164) ei vastaa suomen *hereillä*-adverbia vartaloltaan. S:lla 156 (154) katsotaan *käärmeissä(än)* -adverbi *-eä-*-loppuisen nominin paikallissijamuodoksi. Päätelmä perustuu Lavansaaresta merkittyyn *kärmiä*-adjektiiviin, joka ahdasalaisena on selitettävissä virolaisuudeksi. Salmin murteen *hörkehilleh*-adverbin yhdistäminen *herkeä*-adjektiiviin on äänteellisesti käymätön (s. 156). S:lla 158 esitetty Unto Seppäsen käyttämä kannakselainen adverbi *lepehelleen* ei kuulu *lepeä*-adjektiivin paradigmaan, vaan *leve* 'villahahtuva' -sanana yhteyteen. En halua mainita tapauksia, joissa tekijäkin on esittänyt tarpeelliset varaukset (vrt. *jalkeilla* s. 117—119, *telteillään* s. 119).

Tekijän probleemain asetteluun on kuulunut morfologisten seikkojen kohdalla selvillä, millä johtimilla ja minkälaisista kantaverbeistä adverbien perusmuodot ovat kehkeytyneet ja missä määrin adverbina käytetyt sijamuodot ovat kontaminoituneet muiden adverbityyppien kanssa. Näistä seikoista pari huomautusta. Sivulla 53 arverbien *turvoksissa*, *upoksiin* oletettavien perusmuotojen (*turvovos*, *upos*) kantaverbeiksi esitetään *turpo-a*, *uppo-a* (vrt. Hakulinen SKRK I s. 174) supistumaverbien *turvota*, *upota* sijasta, vaikka s:lla 139 *hereillä*, *vireillä*-adverbien selityksessä kylläkin lähdetään supistumaverbeistä *herätä*, *viritä*. Toisaalta *hengähdyksiin*, *sukelluksissa*-tyyppien selityksessä (s. 53), joissa lähtökohdana on *-a* t. *-ä*-vartaloinen verbi, ei ole noteerattu aikaisemmin annettua mahdollista

analogiaselitystä (vrt. Hakulinen mts. 196). S:lla 152 on otettu puheeksi *-ea*, *-eä* -loppuisten nominien yksiköllisten ja monikollisten paikallissijamuotojen käyttö adverbina (*haikeissaan* ~ *haikeessaan*). Tekijän mukaan tämä osaksi on johtunut siitä, että laajalti murteissa *-ea*, *-eä*-loppuiset nominit ovat muuttuneet *-ee*-loppuisiksi ja että niiden useimmat obliikvisijat ovat kehittyneet *-e*-johdannaisten kaltaisiksi. Tämä selitys on murteittain käymätön ja tavallaan tarpeeton, koska *-ea*, *-eä*-loppuisten useimmat monikkomuodot kaikkialla ovat kehittyneet *-e*-johdannaisten vastaavien monikkomuotojen kaltaisiksi. — Teoreettisestikin varsin mielenkiintoinen on luku kontaminaatiomuodostumisista (s. 54). Yhdistelmiin voidaan kauttaaltaan yhtyä. S:lla 56 on Lönnr. lisäv:n *humaluksiin* selitetty sekamuodoksi; saneensisäinen *l* lienee murre-edustuksen mukainen ja kehitynyt siis geminaatasta. Näin adverbi selittyy säännönmukaiseksi *humaltua*-verbin johdannaisen sijamuodoksi. S:lla 55 on Kymin murteen *häveksis* katsottu kontaminoituneen *häviksissä*, *häveessä* tai *häveyksissä*-muodoista. Voidaan ajatella kuitenkin säännönmukaista kehitystä *hävetä*-verbistä (vrt. *häviksissä* : *hävitä*).

Adverbien merkityksiä käsittelevien lukujen tulokset ovat koituneet suomen deskriptiivisen kieliopin hyväksi. Sivulla 59—60 on suoritettu tarkka *-ksi*-vartaloadverbien merkitysten mukainen ryhmittely. Arvokaita ovat sisäisten ja ulkoisten paikallissijojen välisestä funktioerosta tehdyt havainnot (s. 143—144). Adverbien merkitysten tarkastelussa on pyritty valaisemaan niiden suhdetta kantasanojen, etenkin kantaverbien merkitykseen. S:lla 61 esitetään *kumarruksissa(an)* -adverbille merkitykset 'kumartuneena', 'kumartamas-

sa, kumartaen', koska kantaverbeiksi katsotaan sekä *kumartua* että *kumartaa*. Nykysuomen sanakirja tuntee kuitenkin vain käytön 'kumarruksissa, kumartuneena'.

Sekä *-ksi-* että *-ei-* vartaloadverbien ikäkysymystä ratkaistessaan tekijä vetoaa lähisukukieliin. Viimeksi mainittujen adverbien osalta tyyppin palauttaminen kantasuomalaiselle ajalle ei ole tuottanut vaikeuksia (s. 163—165). Sen sijaan *-ksi-* vartaloadverbi-tyypin tekijä on ajoittanut nuoremaksi (s. 65—67), koska hän ei ole löytänyt siitä esimerkkejä virosta eikä vepsästä. Häneltä on kuitenkin jäänyt käyttämättä F. J. Wiedemannin viro kieliopin (Grammatik der ehstnischen Sprache, 1875) adverbina. Tämän teoksen s:lla 282 mainitaan etelävirosta adverbi *pühtuzil*, *-le* 'aufgebläht' (Wiedemannin sanakirjassa s.v. *pühtus*: »köht on pühtuzil» 'der Bauch ist aufgebläht', »pühtuzile pandma» 'Blähungen erregen') ja pohjoisviros-takin yksiköllinen *puhutuses* (sanakirjassa: »köht on puhutuses» 'der Bauch ist aufgetrieben, aufgebläht'). Vuoden 1947 Virittäjässä s. 66 LAURI POSTI on esittänyt, että viro adverbit *kaotsi*, *kaotsis* vastaavat suomen monikkomuotoja *kadotuksiin*, *kadotuksissa*. Nykyvirossa on myös adverbi *teoksil* 'tekeillä'; Wiedemannin sanakirja tuntee vain yksiköllisen inessiivin: »se on veel teuses» 'das ist noch in der Mache, noch nicht fertig'. Prof. Posti on kiinnittänyt huomioni myös Setälän ja Kalan vepsän teksteissä tavattavaan *ihastusiš-*adverbiin (SUST 100 s. 242). Näin ollen *-ksi-* vartaloadverbitkin palautuvat kantasuomeen.

Keskeisimpänä tutkimustehtävänään tekijä pitää kuitenkin adverbeille ominaisen monikollisuuden alkuperän selville saamista. Eritellessään verbeistä johtuneita adverbeja, jotka

muodostavat valtaosan käsiteltävänä olevasta materiaalista, tekijä päätyy siihen, että pääasiallisesti neljästä syystä on alun perin aiheutunut adverbien monikkomuotoisuutta:

a) monikkomuodossa kuvastuu itse teon, tapahtumien toistuminen, esim. *pistoksissa* on olento, jota vaivaavat toistuvat pistokset;

b) monikkumuoto perustuu teon tulosten useuteen, esim. verkko on monesta kohtaa *sotkoksissa* tai perunat ovat *iteillä*, so. niissä on 'iteitä';

c) monikkumuoto on aiheutunut teon välineiden useudesta, esim. hevonen on *ammuksissa* (*ammukset* ovat tekijän mukaan merkinneet taikomiseen käytettyjä välineitä ja temppejuja) t. kulkea pää *kääreissä*;

d) monikkumuodon pohjana on monikolliseksi käsitetty tekopaikka, esim. *upoksissa* 'paikoissa, joihin uppoaminen johtaa'.

Ne adverbit, joiden analysointiin nämä tulokset rakentuvat, kuuluvat konkreettisiin käsitepiireihin ja siten ilmeisesti vanhoihin kerrostumiin. Kun tällaisten lukumäärä on melkoinen, on syntynyt riittävät edellytykset nimenomaan monikollisten adverbityyppien analogiselle leviämislle. — Yksityiskohtia tarkastellessa saattaa panna merkille eräitä uusia etymologis-semasiologisia havaintoja (esim. *torkuksissa* s. 71, *horroksissa* s. 75). Toisaalta voidaan huomauttaa rinnastuksista ja selityksistä, jotka eivät ole kohdallaan. Salmin murteen *kiärevyksis* 'sotkeutuneena' -adverbi ei ensi tavun vokaaliston vuoksi ole yhdistettävissä suomen *kierryksissä* -adverbiin (s. 78). — Länsimurteissa yleisesti tavattava (*suu*) *mareissa*-adverbi rinnastetaan itämurteiden verbiin *marata* mm. 'nuhrata, tahrata' (esimerkki Sakkolasta s. 175). Kun tämä on myöhäinen laina venäjältä (vrt. ven. *marat'* 'tahrata, liata, ryvet-

tää, tuhria'), ei *mare*-nominin yhdistäminen siihen voine tulla kysymykseen. Eräissä muissakin rinnastuksissa olisi ollut syytä ottaa huomioon kielimaantieteelliset näkökohdat. — Murteellisten, paikan likimääräisyyttä ilmaisevien adverbien *likitteillä*, *lähätteillä* yhdistäminen verbeihin (s. 184) Ojansuun tavalla tuskin on ollut aiheellista.

Nomineista johtuneiden paikallsija-adverbien ryhmässä herättää huomiota *-us*, *-ys* -ominaisuuden nimistä muodostuneiden monikon olosijojen runsaus (tyyppi *hupsuuksissaan*). Adverbityyppi on kirjakielessä leviämässä ja uudet ominaisuudennimet joutuvat sen piiriin, mutta tyyppi rajoittuu vain kevyempiin tyyllilajeihin. Tekijän esitys näistä seikoista (s. 101—105) on varsin mielenkiintoinen. Muidenkin tutkimuksen kohteena olleiden adverbityyppien produktiivisuuteen tekijä on kiitettävästi kiinnittänyt huomiota (ks. esim. s. 63, 130).

Teknillisen suorituksensa puolesta maist. Karlssonin väitöskirja ei aiheuta paljoakaan oikaistavaa. Huomauttaisin sellaisista hakumuodoista kuin esim. *vek(k)eillä* (s. 149) ja *lik(k)eillä* (s. 161), joissa geminaatan merkitseminen perustuu yleisgeminaatioalueen muotoihin. Sivulla 178 esitetyt *ase* ja *asea* 'toimittaa, panna kuntoon'-sanat on aikaisemmin yhdistetty (Hakulinen SKRK I s. 163, josta mm. verbin merkitys, Toivonen EtymSK s.v. *ase*); s:lla 164 mainitut vepsän *ideges* ja *kadoges* on siteerattu Toivosen EtymSK:n mukaan (< Kettunen Löuna-vepsa häälik-aja-

lugu). S:lla 141 selvitetäessä lounaismurteiden *herel*, *jalkkel* -tyypin toisen tavun *e*:tä puhutaan virheellisesti alkuperäisen pitkän vartalovokaalin lyhentymisestä lounaismurteissa. Sivulla 19 käytetään vanhanaikaista termiä »lausekorko» (pro lausepaino). Samassa kohdassa esitellään myös murre-esimerkkien tarkekirjoituksen yksinkertaistamisperiaatteita. Vastoin kansankielen sanakirjan toimituksessa noudatettuja periaatteita lounaismurteiden *B* ja *C* on korvattu *b*:llä ja *g*:llä; toisaalta *d* on säilytetty, mutta *ε* korvattu *e*:llä. Turhan takia on muresitaatteihin jätetty ylilyhyiden kestoasteiden merkeiksi rivin yläreunaan sijoitetut pienet kirjaimet (esim. s. 86). Muuten sitaattivirheitä on harvinaisen vähän; s. 48 r. 2 alh. on *hevosemma*, p.o. *hevosemmu*; s. 56 r. 4 alh. on *täl*, p.o. *stär*; s. 66 r. 10 alh. on *ižandate*, p.o. *ižandate*; s. 163 r. 12 alh. on *elie oli kuolta*, p.o. *elie eli kuolta*.

Edellä esitetyt huomautukset eivät sanottavasti horjuta teoksen tieteellisiä päänäkemyksiä. Ne tutkimustavoitteet, joihin väitöskirjalla on haluttu pyrkiä ja jotka ovat olleet vaivan arvoisia, on käsitykseni mukaan suurelta osalta saavutettu. Kun teoksen esitystapa on erittäin johdonmukaista ja selkeätä, runsas aineisto taidokkaasti sijoiteltu ja kieli korrektaa sekä teos muutenkin huolellisesti tehty, voidaan väitöskirjaa kokonaisuutena pitää huomattavan ansiokkaana. Ehdotan näin ollen mielihyvin sitä osaston hyväksyttäväksi.

Helsingissä helmikuun 26. päivänä 1957

R. E. NIRVI